

Izvorni znanstveni rad  
UDK 349.67(497.5Lovran)“17”  
DOI: 10.54130/zl.12.1.1

**Henrik-Riko Held**

Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet  
Katedra za rimsko pravo  
Trg Republike Hrvatske 14, HR-10000 Zagreb  
henrik.riko.held@pravo.unizg.hr  
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6217-2655>

## **PРАВNA ANALIZA ODABRANIH LOVRANSKIH OPORUKA IZ 18. STOLJEĆA**

Autor u radu analizira odabrane lovranske oporuke iz fonda *Javni bilježnici Rijeke i okolice* (HR-DARI-41) iz pravne perspektive. Riječ je o ukupno dvanaest oporuka na talijanskome jeziku iz druge polovice 18. stoljeća koje su sastavili notari Anton Tomičić i Bartol Negovetić. Analizira se forma tih oporuka te se one smještaju u kontekst tada postojećega europskoga novovjekovnog prava (*ius commune*). Zatim se analiziraju strukturna i sadržajna obilježja oporuka. U kontekstu korištene terminologije i notarskih formula analizirane se oporuke uspoređuju s ranije objavljenim i transkribiranim oporukama istih notara na hrvatskome jeziku.

Ključne riječi: Lovran, 18. stoljeće, oporuka, *ius commune*

### **1. Uvod**

U radu se analiziraju odabrane lovranske oporuke iz 18. stoljeća iz fonda *Javni bilježnici Rijeke i okolice* koji se nalazi u Državnome arhivu u Rijeci pod signaturom HR-DARI-41<sup>1</sup>. Ta je građa već bila predmet iscrpnih analiza iz različitih perspektiva. Tako postoji prijepis devet oporuka iz toga fonda pisanih hrvatskim jezikom, uz kratku diplomatsku analizu (Eterović i Eterović 2012). U zasebnome radu isti autori izradili su povijesnu i jezičnu analizu tih oporuka (Eterović i Eterović 2013). Ostale isprave iz navedenoga fonda pisane su talijanskim jezikom, a i one su bile predmet znanstvenoga interesa. Tako su analizirane antroponimija i toponimija u velikome broju isprava iz najstarijega dijela fonda

---

<sup>1</sup> Interna je signatura JU-3.

(Doričić i Eterović 2014; Nežić 2019). Iz iste su građe analizirane i različite pokretne kojima se oporučno raspolagalo (Doričić i Eterović 2016).

Cilj je ovoga rada pravna analiza oblika, strukture i sadržaja oporuka iz spomenutoga fonda. Pregledom oporuka iz toga fonda primijetio sam njihovu načelnu usklađenost u navedenim aspektima. Stoga je od više mogućih kriterija odabira isprava koje bi bile predmet pobliže analize (npr. kronološko obuhvaćanje manjega razdoblja, nasumičan odabir više primjera u cijelome fondu itd.) prihvaćena analiza isprava koje su sastavili određeni notari. To može imati smisla jer, osim općega uvida u strukturu i sadržaj isprava na relevantnome uzorku unutar šire cjeline, takav pristup ujedno daje mogućnost razumijevanja osobnoga doprinosa pojedinoga notara, uvjetovanoga njegovim obrazovanjem ili stilom. No, u konkretnome kontekstu postoji i dodatni razlog: kao predmet analize odabrane su oporuke na talijanskome jeziku koje su sastavljali notari Anton Tomičić i Bartol Negovetić s obzirom na to da su njih dvojica ujedno autori ranije spomenutih (te objavljenih u prijepisu i analiziranih) devet oporuka na hrvatskome jeziku.

Navedena okolnost daje inače rijetku priliku izravna uvida u načine prevođenja pravnih formula, sintagmi i pojedinih termina s talijanskoga na hrvatski jezik. Inače u srednjovjekovnim ili novovjekovnim pravnim ispravama koje su pisane hrvatskim jezikom moramo nagađati, s većom ili manjom dozom sigurnosti, na temelju čega je nastao prijevod ili kalk određena izraza. Ovdje se pruža posebno vrijedna prilika uvida u to kako su jedni te isti notari na temelju vlastitih pravnih i jezičnih znanja i sposobnosti zapravo stvarali novovjekovnu hrvatsku pravnu terminologiju, tj. primjenjivali onu postojeću. U tome je smislu kao predmet analize uzet određeni relevantni uzorak koji može poslužiti za opći uvid u pravni kontekst svih oporuka iz navedenoga fonda. No, uz to se, na temelju istoga uzorka, mogu donijeti i određeni specifični zaključci povezani s problematikom novovjekovne pravne terminologije i pravnih formula na hrvatskome jeziku.

Najprije se analizira forma odabranih lovranskih oporuka. Tu se nastoji utvrditi usklađenost lovranskih oporuka iz 18. st. s uobičajenim oblicima oporučivanja u europskome pravnome (ranom) novovjekovlju, tj. onome što se uobičajeno naziva *ius commune*<sup>2</sup>. Strukturna i sadržajna obilježja isprava analiziraju se zasebno te se pažnja posvećuje strukturi isprava, terminologiji, posebno prijevodima i kalkovima te korištenim notarskim formulama.

Bogata izvorna građa iz ovoga fonda pruža mogućnosti analiza u različitim disciplinama. Uz već postojeće vrijedne perspektive, ovim se prilogom nadam

<sup>2</sup> *Ius commune* bi u najopćenitijemu smislu bilo pravo (kasno)srednjovjekovne i (rano)novovjekovne Europe nastalo na temeljima doktrinarne razrade rimskoga prava (tj. kodifikacije rimskoga prava cara Justinijana iz 6. st.), utjecaja kanonskoga prava te mjesnih običaja i prakse. Sumarni pregled navedenoga razvoja može se naći u radu Stein 2007, posebno na str. 47–114. Razvoj u (ranome) novom vijeku predmet je pobliže analize u radu Coing 1985, posebno na str. 7–82.

doprinijeti podrobnijemu poznavanju i razumijevanju pravne povijesti Lovranštine u 18. st. kao dijela razvoja hrvatskoga prava i pravne terminologije u novovjekovlju te njezine uklopljenosti u europsko *ius commune*.

## 2. Forma analiziranih isprava

Notari Anton Tomičić i Bartol Negovetić, dakle, uz isprave na hrvatskome jeziku sastavili su više njih i na talijanskome. Točnije, Tomičić je autor ukupno jedanaest isprava na talijanskome jeziku, pisanih od ožujka 1774. do svibnja 1776. g.<sup>3</sup>, a Negovetić je autor jedne isprave iz srpnja 1777. g.<sup>4</sup> Sve analizirane isprave sami su notari na stražnjoj strani lista<sup>5</sup> označavali riječju *testamento* (u dvama navratima hrvatskom riječju *tištament*)<sup>6</sup>, što, dakako, označava oporuku. No, zapravo nije u svim slučajevima bila riječ o istome obliku raspolaganja imovinom za slučaj smrti.

U većini isprava riječ je o oporukama koje je sastavio notar na temelju neposredna usmena kazivanja oporučitelja i te isprave redovito počinju riječima *Disposizione testamentaria di... (Oporučno raspolaganje...)*. No, u dvjema ispravama notar je zapisao okolnost da su pred njega došle osobe koje su pret hodno svjedočile nečijemu usmenu oporučnom raspolaganju te je zatim upisao sadržaj toga raspolaganja kako mu je bio prenesen (i to pred drugim svjedocima). Te isprave započinju riječima *Comparvero personalmente... (Pristupili su osobno...)*<sup>7</sup>. Tu je zapravo riječ o obliku oporučivanja u izvanrednim okolnostima, dopuštenome kada je oporučitelj u nekoj životnoj opasnosti, naglo narušena zdravlja ili na putovanju pa redovni načini oporučivanja pred notarom ne dolaze u obzir. Takve se isprave nazivaju brevijariji (lat. *breviarium*), bile su raširene na našoj obali još u srednjovjekovlju (npr. Grbavac 2010: 89) i ranome novovje-

<sup>3</sup> Isprave br. 0006, 00011, 00012, 00014, 00015, 00016, 00018, 00019, 00020, 00021 i 00022 (za označavanje pojedinih isprava koriste se na njima navedene brojčane oznake).

<sup>4</sup> Isprava br. 00023.

<sup>5</sup> Isprave su bile presavijane na četiri dijela pa je, kada su bile sklopljene, njihov sadržaj bio skriven s unutrašnje strane, a s vanjske su se strane stavljale relevantne bilješke.

<sup>6</sup> Anton Tomičić koristi navedeni izraz u ispravama br. 0006 i 00012. Zapravo su cijele bilješke na stražnjoj strani tih isprava na talijanskome bile pisane na hrvatskome jeziku (*Tištament Antonie xene Gergota Babilona Smita* u ispravi br. 0006 i *Tištament Margarete vedove Mattea Lenza* u ispravi br. 00012). Inače su takve bilješke redovito na talijanskome, kao i glavni tekst isprave. Tomičiću su nekad i u sadržajnome dijelu isprava znale „pobjeći” pokoje fraze ili čak cijele rečenice na hrvatskome usred teksta na talijanskome. Tako je u opisu određenoga lokaliteta u ispravi br. 00011 dodano: [...] *a drughi puli Bosotinicheve kuchie*. Slično tomu, jedan oporučni legat stabla kestena i nadovezana obveza služenja sv. mise za dušu pokojnika u ispravi br. 00014 bili su usred rečenice na talijanskome određeni sljedećim riječima na hrvatskome jeziku: *li Maronari pod Cattizun, na ki i na Bachinovacz da ima dat due S. Mafše do Lett duajset, za gniu Testadurizu, i gne Matter pokojnu*. Tu praksu, koja izgleda nije bila karakteristična samo za Tomičića, primijetili su već Igor Eterović i Ivana Eterović (Eterović i Eterović 2013: 62, bilj. 3).

<sup>7</sup> Isprave br. 0006 i 00012.

kovlju (npr. Held i Čikutović Ljuba 2024: 126), a primijećene su i u kontekstu isprava na hrvatskome jeziku u fondu koji je ovdje predmet analize (Eterović i Eterović 2013: 82–83).

U našim brevijarijima, dakle, najprije su na vrhu isprave navedeni datum i mjesto sastavljanja.<sup>8</sup> Zatim slijedi napomena o osobnu pristupanju dvojice svjedoka prethodnoga usmena oporučivanja. Nakon isticanja razloga zašto su pristupili notaru (*referir l'ultima volonta, e disposizione*, tj. *prenijeti posljednju volju i raspolaganje*) i identifikacije oporučitelja slijede različite oporučne odredbe: pojedini legati, imenovanje nasljednika, odredbe *pro anima* („za dušu” oporučitelja), tj. upute za služenje određena broja sv. misa za oporučitelja i njegovu obitelj i sl. Naposljetku se navode dvojica svjedoka koji su prisustvovali sastavljanju isprave (što su, dakako, bile različite osobe od svjedoka koji su prenosili sadržaj oporučnoga raspolaganja) te naznaka notara kao sastavljača isprave.

Kada je riječ o sporednim dodatcima, u jednome je brevijariju nakon sastavljanja isprave na margini dodana napomena *aliaf Babilon*, s oznakom križića koji upućuje na ime navedeno u tekstu, *Gergorio Smit* (suprug oporučiteljice).<sup>9</sup> Riječ je, dakle, bila o nadimku, koji je očito bio toliko odlučan element identifikacije te osobe da se morao naknadno dodati. S druge strane isprave navodi se datum (u sredini stranice godina, a pri dnu dan, mjesec i godina) te već ranije spomenuta bilješka s opisom sadržaja isprave.<sup>10</sup> Sa strane je na objema ispravama vidljiva napomena o plaćanju.

Ostale isprave u pravilu su dulje i kompleksnije. Također su najprije, na samome početku isprave, navedeni datum i mjesto sastavljanja, kao i kod brevijarija. Nakon spomenute početne identifikacije isprave (*Disposizione testamentaria*) identificira se i oporučitelj te se navodi inače u oporukama vrlo uobičajena formula ubrojivosti<sup>11</sup>. Slijede različite uobičajene oporučne odredbe, kao i kod brevijarija, no ovdje ih je u pravilu više te se koriste opširniji i kompliciraniji izrazi. Naposljetku se redovito navodi kodicilarna klauzula, tj. odredba kojom se ostavlja mogućnost da isprava vrijedi kao kodicil ili darovanje za slučaj smrti

<sup>8</sup> Npr. *Ai 24. Feb.<sup>a</sup> 1775 in Lovrana nell'ufficio* u ispravi br. 00012.

<sup>9</sup> Isprava br. 0006.

<sup>10</sup> Upada u oči okolnost da su iste dvije isprave u kojima je ta bilješka na hrvatskome jeziku ujedno jedina dva brevijarija među analiziranim ispravama. No, po svemu sudeći, riječ je o slučajnosti ili barem supstancijalno nevažnu detalju (brevijariji drugih notara u istome fondu sadržavaju bilješku na talijanskome, npr. isprave br. 00029, 00030 i 00036). Ujedno je u tim dvama raspolaganjima riječ o ženskim ostaviteljicama (Antonija, žena Grgura Babilona Šmita, i Margareta, udovica Mateja Lenca (za transkripciju osobnih imena, prezimena i nadimaka poslužio sam se podacima iz rada Doričić i Eterović 2014, posebno tablicama na str. 179–184)). No, žene su inače bile ostaviteljice i u „pravim” oporukama (preciznije, među oporukama koje su ovdje predmet analize, u trima od njih: isprave br. 00014, 00015 i 00019. U ispravi br. 00018 riječ je o zajedničkoj oporuci bračnih drugova Mateja Mavrića i njegove supruge Jerolime, dok su u ostalim slučajevima oporučitelji muškarci). Zbog toga je, uzevši u obzir te okolnosti, po svemu sudeći riječ o slučajnosti.

<sup>11</sup> Riječ je o naznaci postojana duševnog zdravlja i mogućnosti normalna komuniciranja (usprkos tjelesnoj slabosti) kao potvrde sposobnosti rasuđivanja i poslovne sposobnosti oporučitelja.

(riječ je o oblicima raspolaganja imovinom za slučaj smrti koji zahtijevaju manje formalnosti od oporuke) ako se ispostavi da zbog određena formalnog nedostatka ne bude vrijedila kao oporuka.

Među ovim ispravama u trima slučajeva naznaka svjedoka (i to njih dvojice) nalazi se unutar teksta same oporuke: na njezinu početku<sup>12</sup> ili na kraju<sup>13</sup>. Koristene formulacije kod naznačavanja svjedoka pritom ili izrijekom upućuju da su oni bili prisutni za vrijeme oporučiteljeva usmena kazivanja sadržaja raspolaganja notaru<sup>14</sup> ili se pak to može zaključiti iz navođenja svjedoka na kraju samoga sadržaja oporuke<sup>15</sup>. S druge strane, u ostalih sedam *oporučnih raspolaganja* unutar samoga teksta nema naznake iz koje bi se moglo zaključiti da su svjedoci bili prisutni usmenomu kazivanju sadržaja oporuke notaru. Točnije, gotovo u svim takvim oporukama uopće nema nikakva spomena svjedoka u samome tekstu oporuke nego se svjedoci (i to njih sedam) sami potpisuju s vanjske strane isprave (ili stavljaju znak križa pored imena ako su nepismeni), uz napomenu da je isprava bila zapečaćena u njihovoj prisutnosti<sup>16</sup>. Naime, ove su isprave bile presavinute dva puta (tj. podijeljene na četiri dijela), tako da je njihov sadržaj bio skriven kad bi se preklopile, a s vanjske strane, gdje su se navodile relevantne bilješke (eventualno i potpisi svjedoka), isprava bi se pečatila<sup>17</sup>. Samo jedna isprava odudara tako što je već u samome tekstu oporuke notar uz vlastiti potpis stavio napomenu da je ona nakon sastavljanja bila zapečaćena pred svjedocima. No, iz teksta te napomene nedvojbeno je jedino da su svjedoci bili prisutni prilikom pečačenja oporuke te se ne može zaključiti da su bili prisutni i prilikom njezina sastavljanja. Osim toga, ta isprava sa svoje vanjske strane ponovno ima istu napomenu o pečačenju te popis sedmorice svjedoka.<sup>18</sup>

<sup>12</sup> Isprava br. 00016.

<sup>13</sup> Isprave br. 00011 i 00020.

<sup>14</sup> U ispravi br. 00016 tako se navodi: *Disposizione Testamentaria di Giacomo Ciparich, il quale sano di mente, loquella, e sensi qui in camera sedente presenti come Testimonii Giorgio Miscinich Gio: Palmich di Michielle, tj. Oporučno raspolaganje Jakova Ciparića, koji je zdrava uma, govora, i osjetila ovdje u sobi sjedeći prisutni kao svjedoci Juraj Miščinić Ivan Palmić od Mihaela* (istaknuo autor rada).

<sup>15</sup> Tako se u ispravi br. 00011 na kraju teksta oporuke i ispred potpisa notara nalazi sljedeća rečenica: *Testimonij al prefente Testamento sono stati, Antonio Franul Ninfrich, e Gergorio Cuzajch* (tj. *Svjedoci ovoj oporuci bili su Anton Franul Nesretnik i Grgur Kučaić*), a u ispravi br. 00020 na istome se mjestu navodi kraće: *Testimonij Giorgio Zahej deto mali Jure, Gergo Lazarich di Martino*.

<sup>16</sup> Riječ je o ispravama br. 00014, 00018, 00019, 00021 i 00022. U ispravi br. 00023 Bartol Negovetić najavio je u takvoj napomeni sa stražnje strane isprave svjedoke, ali njihova su imena i potpisi iz nekoga razloga izostali (po svemu sudeći, riječ je o nedovršenu pravnom poslu).

<sup>17</sup> Tragovi pečata vidljivi su u ispravama br. 00014, 00015, 00018, 00019, 00021 i 00022, dakle, gotovo u svim ispravama u kojima je i navedeno da su se pečatile. Jedina je iznimka isprava br. 00023, u kojoj nema potpisa svjedoka, iz čega bi se dalo zaključiti da ta oporuka zapravo i nije bila dovršena.

<sup>18</sup> Riječ je o ispravi br. 00015, u kojoj se navodi: *Antonio Tomicich Cancilliere Locale così pregato dalla Testatrice ho scritto il prefente Testamento a cui perletto d'ordine suo sigillai alla presenza dei fuori scritti testimonij, što bi se moglo prevesti na sljedeći način: (Ja) Anton*

Nakon teksta oporuke, dakle, slijedi potpis notara, uz napomenu da je napisao oporuku na molbu oporučitelja, nekad naglašavajući doslovno prenošenje njegovih riječi (*scripsi, de verbo ad verbum*).<sup>19</sup> Često bi na tome mjestu naglasio da je oporuka nakon sastavljanja bila i pročitana oporučitelju.<sup>20</sup> Na više mjesta zabilježeni su različiti dodatci već sastavljenoj oporuci. U dvama slučajevima riječ je o dodatnim legatima.<sup>21</sup> Vjerojatno su se u tim slučajevima neposredno nakon što je notar sastavio oporuku oporučitelji sjetili još neke konkretne stvari koju su htjeli ostaviti određenoj osobi.<sup>22</sup> Dodatni upis na jednome drugome mjestu odnosio se na naknadno imenovanje skrbnika nedorasloj osobi.<sup>23</sup> U jednoj je ispravi ispod glavnoga teksta oporuke dodana napomena o naknadnu otvaranju oporuke i njezinu čitanju pred nasljednicima i svjedocima.<sup>24</sup>

S druge strane, tj. na vanjskome i vidljivom dijelu preklopljene i eventualno zapečaćene isprave, nalazila se godina sastavljanja (pri dnu stranice i datum) te napomena o kojoj je ispravi riječ (*Questo e il testamento di...*), eventualno uz naznaku o pečačenju te popis i potpise svjedoka. Osim toga, u dvama se slučajevima na tome mjestu može naći i napomena o otvaranju oporuke pred nasljednicima i o svjedocima otvaranja (njima dvojici).<sup>25</sup> S vanjske se strane u nekim ispravama nalazi i napomena o plaćanju za notarsku uslugu.<sup>26</sup>

Sve u svemu, među analiziranim ispravama mogu se, dakle, razaznati tri različite vrste oporučnoga raspolaganja imovinom za slučaj smrti: 1. oporuke koje je zapisao notar na temelju kazivanja oporučitelja u privatnosti, čijemu su naknadnu pečačenju zatim prisustvovala sedmorica svjedoka<sup>27</sup>, 2. oporuke koje

---

*Tomičić, mjesni kancelar, zamoljen od oporučiteljice napisao sam ovu oporuku i pročitao sam joj je po redu, te je (zatim) zapečatih u prisutnosti vani navedenih svjedoka. Navođenje pečačenja i potpisivanja svjedoka unutar isprave donekle zbunjuje jer isprava sigurno nije mogla biti zapečaćena dok nije bila preklopljena. No, s obzirom na iznimno pojavljivanje u tome jednom slučaju, moguće je da je riječ o notarevu propustu bez ikakva značenja. Uostalom, bilješka s vanjske strane također ponovno navodi da je isprava bila zapečaćena u prisutnosti svjedoka ([...] sigillato alla presenza dei infrascritti Testimoni).*

<sup>19</sup> Isprave br. 00014 i 00023.

<sup>20</sup> Isprave br. 00015, 00016, 00018, 00019, 00021 i 00022.

<sup>21</sup> Isprave br. 00011 i 00014.

<sup>22</sup> U obama su slučajevima ti dodatci ispod glavnoga teksta oporuke sadržavali legate, a upisani su istom tintom bez ikakva pojašnjenja.

<sup>23</sup> Isprava br. 00023.

<sup>24</sup> Isprava br. 00021.

<sup>25</sup> Isprave br. 00014 i 00022.

<sup>26</sup> Isprave br. 00011, 00015, 00021 i 00022. Izostanak te napomene u ispravi br. 00023 ne iznenađuje s obzirom na nepostojanje naznake svjedoka i pečačenja u tome slučaju, kako je napomenuto i ranije, te je tu najvjerojatnije riječ o nedovršenu pravnom poslu. No, u ostalim je slučajevima, po svemu sudeći, riječ o propustu te je plaćanje vjerojatno izvršeno bez obzira na izostanak napomene o tome (pogotovo ako se vide tragovi pečata, kao u ispravama br. 00014, 00018 i 00019).

<sup>27</sup> Isprave br. 00014, 00015, 00018, 00019, 00021, 00022 i 00023 (kako je već istaknuto, posljednja je, po svemu sudeći, nedovršena pa nema potpise svjedoka, no oblik je nedvojbeno taj).

je zapisao notar na temelju kazivanja oporučitelja u prisutnosti dvoje svjedoka<sup>28</sup> te 3. brevijariji u kojima je dvoje svjedoka usmena oporučivanja koje se odvijalo na drugome mjestu (u nekim izvanrednim okolnostima) prenosilo sadržaj toga oporučivanja notaru u prisutnosti drugo dvoje svjedoka, što bi notar zatim zapisao<sup>29</sup>. Kako se spomenuti oblici raspolaganja uklapaju u novovjekovno europsko oporučno *ius commune*?

Ono je inače poznavalo određenu ustaljenost nekoliko oblika oporučivanja koji su, jednim dijelom inspirirani rimskim pravom te dodatno oblikovani kanonskim pravom i mjesnim običajima, bili rašireni još od razvijena srednjeg vijeka nadalje (Jansen 2011: 31–35). U osnovi, oporuke su mogle biti privatne ili javne, a te su posljednje, dakle, dakle, podrazumijevale određenu prisutnost javne vlasti prilikom izrade. No, to razlikovanje nije ni u teoriji bilo dokraja razjašnjeno u iznimno čestim slučajevima kad su oporuku pred svjedocima sastavljali notari ili svećenici (Jansen 2011: 40), tako da ona zapravo i nema praktične važnosti.

Oporuka je mogla biti pisana ili nunkupativna. Nunkupacije (*nuncupationes*) odnosile su se inače u rimskome pravu na usmene upute oporučitelja o načinu raspolaganja njegovom imovinom kod jednoga od najstarijih načina oporučivanja (Rüfner 2011: 4–5; Rüfner 2023: 531–532). Pisanu oporuku mogao je vlastoručno napisati oporučitelj<sup>30</sup> ili neka druga osoba, a svjedoci bi samo trebali potvrditi da je riječ o njegovoj posljednjoj volji, bez da su nužno poznavali njezin sadržaj. Nunkupativna oporuka, pak, podrazumijevala je izjavljivanje posljednje volje pred svjedocima (Jansen 2011: 38). No, s obzirom na to da se i za njezino dokumentiranje izrađivala pisana isprava, njihovo je razlikovanje postalo teže uočljivo (Jansen 2011: 38), tj. ponovno praktično nebitno.

Sve u svemu, oporuke su se u europskome srednjovjekovlju i novovjekovlju najčešće izrađivale tako da bi oporučitelj usmeno izjavio sadržaj raspolaganja pred nekom službenom osobom (npr. notarom, sucem i sl., ili čak svećenikom) i nekim manjim brojem svjedoka (Jansen 2011: 36, 40), na temelju čega bi se sastavila pisana isprava. Za situacije kad oporučiteljima nije odgovaralo javno izjavljivanje sadržaja raspolaganja pred svjedocima s vremenom se razvio prilagođen oblik: oporučivanje nasamo pred notarom (tj. drugom službenom osobom) te naknadno pečačenje sastavljene pisane isprave pred svjedocima. To bi bio takozvani *testamentum mysticum*, tj. „implicitna nunkupativna oporuka” (Jansen 2011: 38; Sinisi 2016: 166).

<sup>28</sup> Isprave br. 00011, 00016 i 00020.

<sup>29</sup> Isprave br. 0006 i 00012.

<sup>30</sup> To je takozvana holografška oporuka, koja je inače bila dopuštena u antičkome rimskom pravu (iako nisu otkriveni dokazi njezine uporabe, Rüfner 2011: 19), ali nije bila preuzeta u Justinijanovu kodifikaciju (Jansen 2011: 28). Usprkos tomu, u novovjekovlju se u nekim dijelovima Europe u određenim slučajevima ipak dopuštao i taj oblik oporučivanja (Jansen 2011: 42–46).

Traženi broj svjedoka mogao je biti različit. Tradicionalno shvaćanje pod utjecajem rimskoga prava tražilo je čak sedmero svjedoka za valjanu oporuku<sup>31</sup>, dok je za kodicil kao jednostavniji oblik raspolaganja (u kojemu su se mogli navoditi različiti legati i druga oporučna raspolaganja, ali ne i imenovanje općega nasljednika imovine) bilo dovoljno njih petero (Jansen 2011: 28, 32–33). Kanonsko pravo općenito je težilo pojednostavnjivanju oporučivanja pa je priznavalo oporuke napravljene pred župnim svećenikom uz samo dva ili tri svjedoka (Jansen 2011: 32).<sup>32</sup> Navedeno uređenje nije vrijedilo samo unutar Katoličke Crkve pa je tako oporuka valjana po kanonskome pravu na nekim mjestima bila priznata i statutarim ili običajnim pravom (Jansen 2011: 39).<sup>33</sup> Općenito su se tražene formalnosti, posebno broj svjedoka, smanjivale ili posve ukidale zbog određenih izvanrednih okolnosti (Jansen 2011: 41).

Sve navedeno vrijedi, dakle, općenito za novovjekovno europsko *ius commune*, no postojale su različite posebnosti na mjesnoj razini (Jansen 2011: 32). Statut lovranske komune, koji bi možda mogao baciti svjetlo na konkretnu normativnu pozadinu lovranskih oporuka, nažalost nije sačuvan (Eterović i Eterović 2013: 87). No, postoji jedan drugi opći propis koji bi mogao biti od pomoći u ovome slučaju. U novovjekovnim habsburškim zemljama, tj. općenito na području Svetoga Rimskog Carstva, pa, dakle, i u austrijskome dijelu Istre u koji je ulazio i Lovran (Eterović i Eterović 2013: 63), za oporučno je pravo posebno važan bio *Reichsnotariatsordnung* cara Maksimilijana I. iz 1512. g. (dalje: RNO)<sup>34</sup>. Taj je propis na normativnoj razini definirao mnoge spomenute elemente oporučnoga prava koje je poznavalo europsko *ius commune*.

<sup>31</sup> Podrijetlo toga broja svjedoka povezano je sa starom rimskom oporukom *per aes et libram*. Tu je inače u osnovi bila riječ o pravnome poslu koji se, osim za oporučivanje, koristio i za prijenos ovlasti u različitim pravnim područjima (npr. stjecanje roditeljske vlasti (*patria potestas*) kod posvajanja, sklapanje braka, prijenos vlasništva itd.). Opće pravilo tražilo je prisutnost petorice svjedoka te dodatno i osobe koja je vagom mjerila bakrene šipke (*libripens*) kao naknadu za prijenos koji se izvršavao (ta je forma nastala prije kovana novca dok se cijena odmjeravala vaganjem, a u kasnijim je razdobljima vaga zadržana kao element forme). Kod oporučivanja dodatno je trebala biti prisutna osoba od povjerenja na koju se prenosila imovina i kojoj se povjeravalo izvršavanje oporučiteljeve volje (*familiae emptor*). Petorica svjedoka, *libripens* i *familiae emptor*, dakle, postali su s vremenom sedmorica osoba čija je prisutnost oporučivanju bila potrebna čak i kad se napustila opisana forma (Rüfner 2011: 7; Rüfner 2023: 536–537). Preko Justinijanove kodifikacije koja je prihvatila navedeni broj svjedoka te njezine naknadne obrade navedeni je broj svjedoka našao svoje mjesto u europskome srednjovjekovlju i novovjekovlju (Jansen 2011: 28, 33).

<sup>32</sup> Riječ je o odredbi kanonskoga prava koja se može naći u *Corpus iuris canonici* X 3, 26, 10 (Friedberg 1881: 541), u kojoj se papa Aleksandar III., među ostalim, pozvao i na riječi Isusa Krista iz Evanđelja po Mateju (18:20): *Jer gdje su dvojica ili trojica sabrana u moje ime, tu sam i ja među njima*.

<sup>33</sup> Npr. Bologna, Siena, Bamberg, Köln, Trier, općenito u Belgiji i Bavarskoj itd. (Jansen 2011: 39). Analiza tako sastavljenih oporuka na našoj obali (na otoku Zlarinu) može se naći u radu Held i Čikutović Ljuba 2024.

<sup>34</sup> Za tekst navedenoga propisa konzultirao sam se s njegovim izdanjem iz 1747. g.: Senckenberg i Schmauß 1747.

Tako je kao redovni način raspolaganja imovinom za slučaj smrti u tome propisu bila predviđena oporuka pred notarom i sedmero svjedoka, no iznimno se dopuštalo i petero svjedoka za kodicile i darovanja za slučaj smrti, odnosno dvoje kod oporučivanja roditelja u korist djece i kod nekih vojnih oporuka (RNO I (*De testamentis*), § II). Oporučivati se općenito moglo usmenim ili pisanim putem (RNO I, § II i VII), no i kod usmenih oporuka morala se sastaviti pisana isprava (RNO I, § V). Na području Svetoga Rimskog Carstva većina se odredbi RNO-a poštivala (Jansen 2011: 32, bilj. 57). No, bila je riječ samo o načelnu i općem okviru te su, recimo, upravo u austrijskim krajevima pojedini mjesni pravni poretki i običaji poznavali različite varijacije i odstupanja od navedenih modela (Wendehorst 2011: 229).

Analizirane lovranske oporuke uglavnom možemo uredno uklopiti u spomenute obrasce. Većina analiziranih isprava tako se može uvrstiti u implicitne nunkupativne oporuke (tj. *testamenta mystica*), sastavljane notarevom rukom na temelju kazivanja oporučitelja u privatnosti, koje su naknadno bile pečaćene u prisutnosti sedmero svjedoka.<sup>35</sup> Dio su isprava nunkupativne oporuke izjavljene pred notarom i dvoje svjedoka.<sup>36</sup> U načelu bi se prvu skupinu možda moglo smatrati i pisanim oporukama, a drugu usmenima, no, kako je već ranije napomenuto, s obzirom na redovito sastavljanje pisane isprave općenito uz usmenu oporuku u europskome novovjekovnom pravu, navedena je distinkcija bez ikakva praktičnog značenja. Usmeno oporučivanje pred dvojicom svjedoka u izvanrednim okolnostima, naknadno oblikovano u ispravu pod nazivom brevijarij<sup>37</sup>, RNO ne spominje. No, u nekim drugim krajevima njegove primjene navedeni je oblik svejedno bio zabilježen (Wendehorst 2011: 230) pa ne iznenađuje ni njegova prisutnost u Lovranu.

U literaturi je već pravilno istaknuta okolnost da je, kada je riječ o prisutnim pravnim tradicijama, Lovran u relevantnome razdoblju bio u svojevrsnu „međuprostoru” s obzirom na teritorijalnu pripadnost austrijskomu dijelu Istre, ali i praktično snažan mletački utjecaj (Eterović i Eterović 2013: 63–64; usp. Margetić 1996: 133). Analiza oblika lovranskih oporuka potvrđuje utjecaj austrijskoga elementa, a s obzirom na korišteni jezik, po logici bi stvari utjecaj mletačkoga bio očekivaniji u kontekstu sadržaja isprava. To je predmet pobliže analize u tekstu koji slijedi.

### 3. Strukturna i sadržajna obilježja analiziranih isprava

#### 3.1. Općenito

Za razliku od forme, struktura i sadržaj oporuka u novovjekovlju nisu bili definirani na normativnoj razini, osim što se za oporuke redovito tražilo da sadr-

<sup>35</sup> U ranijoj podjeli spomenuta prva kategorija, tj. isprave br. 00014, 00015, 00018, 00019, 00021, 00022 i 00023.

<sup>36</sup> Ranije spomenuta druga kategorija, tj. isprave br. 00011, 00016 i 00020.

<sup>37</sup> Dakle, treću kategoriju iz ranijega teksta, tj. isprave br. 0006 i 00012.

žavaju imenovanje nasljednika te se navedena odredba nije smjela nalaziti u drugim oblicima raspolaganja imovinom za slučaj smrti (Jansen 2011: 33, 46). No, određena se struktura ipak uobičajila te je europsko *ius commune* još od razvijenog srednjeg vijeka nadalje više-manje poznavalo strukturnu i sadržajnu podudarnost u oporukama, u pravilu temeljenu na notarskim formularima.<sup>38</sup> Navedeni je fenomen talijanski pravni povjesničar Lorenzo Sinisi vrlo prikladno nazvao *una presenza costante*, tj. „postojana prisutnost” (Sinisi 2016; usp. i Rossi 2010: 47). To je, dakako, primijećeno u našoj literaturi i u kontekstu domaće izvorne građe diljem istočnojadranske obale, kako u pogledu srednjovjekovlja (npr. Grbavac 2010: 88; Held 2023: 414–419; Ladić 2012: 73–77), tako i novovjekovlja (Eterović i Eterović 2013: 77–82; Held i Čikutović Ljuba 2024: 173–178; Kurelac 2013: 51). Uobičajena struktura podrazumijeva sljedeće elemente: imenovanje oporučitelja i naznaku njegova zdravlja, pojedine odredbe *pro anima*, tj. „za dušu” oporučitelja, podjelu legata različitim pojedincima, imenovanje nasljednika, imenovanje izvršitelja oporuke i tutora za nedoraslu djecu te naposljetku kodicilarnu klauzulu, tj. odredbu o konverziji oporuke u kodicil ili darovanje za slučaj smrti ako se ispostavi da nisu ispoštovane sve oporučne formalnosti (Sinisi 2016: 164–165).

Kada je riječ o građi koja se ovdje analizira, najbrojnije implicitne nunkupativne oporuke sa sedam svjedoka te nunkupativne oporuke pred dvoje svjedoka vrlo vjerno slijede navedenu strukturu.<sup>39</sup> Na početku se navodi oporučitelj, zatim slijedi formula ubrojivosti, nakon toga pojedine oporučne odredbe te naposljetku kodicilarna klauzula. Brevijariji<sup>40</sup> su očekivano kraći: na početku se najprije imenuju svjedoci usmena oporučivanja pa tek onda oporučitelj (bez naznake zdravlja ili okolnosti oporučivanja), nakon čega slijede daljnje sadržajne odredbe, a na kraju nema kodicilarnu klauzulu. No, središnji dio svih isprava, odredbe *pro anima* i legati, imenovanje nasljednika te ostale srodne odredbe, podjednaki su svugdje bez obzira na oblik raspolaganja (osim što su u brevijarijima u pravilu jednostavniji i kraći).

Na jednome se mjestu prije sadržajnih oporučnih odredbi našla preporuka duše Bogu, Blaženoj Djevici Mariji i sv. Mateju, oporučiteljevu imenjaku.<sup>41</sup> Legati *pro anima* sadržavali su različite obveze sakralnoga i liturgijskoga karaktera. Osim služenja određena broja sv. misa, pjevanih (*S. Mefse Cantate*)<sup>42</sup> ili tihih (*S. Mefse Bafse*, u jednome slučaju njih čak 40)<sup>43</sup>, može se naći i uputa

<sup>38</sup> Više o notarskim formularima, s naglaskom na novi vijek (te konkretno Genovu), v. u radu Sinisi 1997.

<sup>39</sup> Isprave iz ranije spomenute prve (br. 00014, 00015, 00018, 00019, 00021, 00022 i 00023) i druge kategorije (br. 00011, 00016 i 00020).

<sup>40</sup> Ranije spomenuta treća kategorija, tj. isprave br. 0006 i 00012.

<sup>41</sup> Isprava br. 00022: *Previa raccomandazione della sua Anima all'omnipotente Iddio, alla Beatissima vergine Maria sua Patrona, a San Mattio, di cui porta il Nome, e a tutto corte celeste.*

<sup>42</sup> Npr. u ispravi br. 00023.

<sup>43</sup> Npr. u ispravi br. 00012.

na hodočašće u Assisi i prolazak kroz *ona anđeoska vrata (quelle porte angeliche)*, tj. crkvicu Porcijunkulu<sup>44</sup>. Oporučna raspolaganja nekad su bila uvjetovana i određenim ponašanjem, npr. zabranom parničenja s braćom<sup>45</sup> ili pak brigom o oporučitelju do njegove smrti<sup>46</sup>. Može se naći i pravo doživotna plodouživanja (lat. *ususfructus*, tal. *usufrutto*) na imovini za preživjela bračna druga.<sup>47</sup>

### 3.2. Terminologija

Oba notara čije su isprave predmet analize koriste relevantnu pravnu terminologiju na talijanskome jeziku, u čemu je lako prepoznatljiva poveznica s latinskim jezikom i odgovarajućim rimskim pravnim konceptima. Usporedba s transkribiranim i objavljenim ispravama istih notara na hrvatskome jeziku (Eterović i Eterović 2012: 61–83) omogućuje izravan uvid u njihov stil i pristup prevođenju i prilagođavanju lokalnomu izričaju, odnosno oblikovanju i afirmiranju hrvatske pravne terminologije.

Za same pravne poslove, tj. oblike raspolaganja o kojima je riječ u ispravama na talijanskome, koriste se sintagme poput *l'ultima volontà, e disposizione*<sup>48</sup>, *l'ultima sua disposizione, e testamento*<sup>49</sup>, *ultima volontà testamentaria*<sup>50</sup> ili pak zbirno *ultima volontà, testamento, e disposizione*<sup>51</sup>. U hrvatskome su izričaju notari koristili sljedeće odgovarajuće sintagme: *zadnja volja i ordin*<sup>52</sup> ili, konzistentnije, (*naj*)*zadnja volja, ordin i tištament*<sup>53</sup>. Može se, dakle, vidjeti da je sintagma prevedena doslovno; za riječ *disposizione* (tj. raspolaganje) iskorišten je drugi talijanizam (*ordin*, Eterović i Eterović 2012: 84), a oporuka je postala *tištament*. Isti oblik toga latinizma/talijanizma inače je zabilježen i, primjerice, u *Naručniku plebanuševu*, glagoljaškome prijevodu jednoga kasnosrednjovjekovnog priručnika za župnike (*Manipulus curatorum*) tiskanome u Senju 1507. g.<sup>54</sup> No, riječ je o vrlo uobičajenu terminu u domaćim izvorima, uz postojanje određenih manjih izričajnih varijacija.<sup>55</sup>

<sup>44</sup> Isprave br. 00015 i 00022.

<sup>45</sup> Isprava br. 00015.

<sup>46</sup> Isprava br. 00020.

<sup>47</sup> Isprave br. 00011, 00021, 00022 i 00023.

<sup>48</sup> Isprave br. 0006 i 00012.

<sup>49</sup> Isprava br. 00011.

<sup>50</sup> Isprava br. 00016.

<sup>51</sup> Isprava br. 00018.

<sup>52</sup> Isprava br. 1 iz rada Eterović i Eterović 2012: 61.

<sup>53</sup> Isprave br. 2 – 9 iz rada Eterović i Eterović 2012: 62–83. Izraz *najzadnja volja* pojavljuje se samo u ispravi br. 3.

<sup>54</sup> Latinički prijepis glagoljskoga izvornika može se naći u Eterović i Kovač 2023.

<sup>55</sup> Primjerice, *taštament* u zlarinskim oporukama iz 17. stoljeća (Held i Čikutović Ljuba 2024: 173–176, 178–179). V. i Jedvaj 1962 – 1966: 240–241, 350; Mažuranić 1917: 830; Mažuranić 1922: 1450.

Za ostavljanje legata u analiziranim oporukama koristi se glagol *lasciare*, s različitim izvedenicama.<sup>56</sup> Oporuke na hrvatskome jeziku, pak, koriste izraz *puštati/pušćati*.<sup>57</sup> Prijevod je očito doslovan. U talijanskoj pravnoj terminologiji izraz *lascito* i danas označava legat.<sup>58</sup> No, u suvremenome se hrvatskom pravu legati *ostavljaju*, a ne *puštaju*.<sup>59</sup> Međutim, u jednoj ispravi na hrvatskome jeziku notar Anton Tomičić upotrijebio je kod nekih legata uz izraz *pustil* i termin *zapisal*.<sup>60</sup> Izraz *zapis*, uz odgovarajuće izvedenice poput *zapisovnik*, *zapisati* itd., postao je suvremeni hrvatski izraz za latinizam legat (koji se inače također koristi u zakonu).<sup>61</sup>

Sličan proces u kojemu se dodatni, sekundarni termin za neki pravni institut naknadno etablirao kao glavni može se primijetiti i kod naziva za nasljednika. U oporukama na talijanskoje jeziku naši notari za nasljednika koriste izraz *universal erede*, nekad dodajući istoznačnicu *successor* (što bi u pravnoj terminologiji bio (pravni) sljednik).<sup>62</sup> Očiti talijanizam *univerzal eredi* (podjednako za jedninu i množinu) sveprisutan je i u oporukama istih notara na hrvatskome jeziku. Međutim, izraz *successor* Anton Tomičić na nekoliko je mjesta preveo upravo riječju *nadslednik/naslednik*.<sup>63</sup>

Već su ranije bili spomenuti legati doživotna plodouživanja na nekoj imovini. U analiziranim ispravama na talijanskoje notari na više mjesta tako koriste izraz *usufrutto* i odgovarajuće izvedenice. Tu je inače riječ o rimskome stvarnom pravu *usufructus*<sup>64</sup>, koje postoji i u suvremenome hrvatskom pravu te se naziva

<sup>56</sup> *Lascia, lasci, lasciato* itd. (npr. *il residuo argento lascia alla nuora Ellena* u ispravi br. 00015 ili *non avendo lasciato alcuna Messa* iz isprave br. 00011).

<sup>57</sup> Npr. *je istomu pustila kuću i vokolo kuće sve ča njenega onde se nahaja* u ispravi br. 4 iz rada Eterović i Eterović 2012: 71, ili *pušća do let 30 sveteh maš kantaneh svako leto po jednu za dušu njegovu* u ispravi br. 3 iz rada Eterović i Eterović 2012: 67.

<sup>58</sup> V. npr. talijanski građanski zakonik, *Codice civile*, art. 550 (s posljednjim izmjenama od 25. ožujka 2025., <https://www.altalex.com/documents/codici-altalex/2015/01/02/codice-civile>, 16. travnja 2025.).

<sup>59</sup> V. npr. čl. 45 Zakona o nasljeđivanju (*Narodne novine*, 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, 33/15, 14/19).

<sup>60</sup> Isprava br. 1 u radu Eterović i Eterović 2012: 61: *ko je bil pustil i zapisal žene za divojaštvo* (riječ je vjerojatno o legatu kojim se ženama nešto ostavlja pod uvjetom očuvanja bračne vjernosti pokojnomu bračnom drugu, što je vrlo uobičajena odredba u srednjovjekovnim i novovjekovnim oporukama) te *dva stabla od kostanj pod Peščinu, mimo oneh keh je njemu jur pustil* (istaknuo autor rada).

<sup>61</sup> Zakon o nasljeđivanju, čl. 44, 45, 49, 51 itd. Takvo specifično značenje termina *zapis* Mažuranić spominje u svojim *Prinosima za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, navodeći kao primjere neke oporuke s kraja 14. i iz 15. st. (Mažuranić 1922: 1654).

<sup>62</sup> Navedeni dodatak može se pronaći u ispravama br. 00016, 00020 i 00021 (*universal Eredi, e Successori*).

<sup>63</sup> Isprave br. 2, 3, 7 i 8 u radu Eterović i Eterović 2012: 63–79. Latinske riječi *heres* i *successor* u domaćim su se izvorima prevodile hrvatskom riječju *nasljednik* još od srednjovjekovlja (Maretić 1911 – 1916: 631; Mažuranić 1914: 718).

<sup>64</sup> O tomu više v. u Cardilli 2023: 1235–1245.

*plodouživanje* (što je, uostalom, doslovni prijevod latinskoga izraza)<sup>65</sup>. U jednoj ispravi Antona Tomičića na hrvatskome jeziku koristi se izraz *uživan'je* za, po svemu sudeći, isto pravo.<sup>66</sup> Doslovno, *uživanje* bi prije bilo *usus* nego *ususfructus*, a pritom je *usus* druga vrsta stvarnoga prava.<sup>67</sup> No, izgleda da se u domaćim izvorima taj izraz još od srednjovjekovlja ipak koristio upravo za *ususfructus*.<sup>68</sup>

Kao nazivi za pokretnine i nekretnine u analiziranim oporukama na talijanskome jeziku koriste se izrazi poput *beni stabili e mobilie*<sup>69</sup>, *tutte le mobilie*<sup>70</sup>, *il bene* (za nekretninu)<sup>71</sup> itd. U oporukama na hrvatskome jeziku, pak, kao izrazi za imovinu pojavljuju se riječi *blago* i *baščina*.<sup>72</sup> Inače su se ti termini u domaćim izvorima znali razlikovati tako da je *blago* češće označavalo pokretnine, a *baščina* nekretnine<sup>73</sup>, no navedena distinkcija nije jasno prepoznatljiva u ispravama koje se ovdje analiziraju.

U nizu slučajeva notari su u ispravama na hrvatskome koristili talijanizme, vjerojatno u nedostatku (ili nepoznavanju) prikladnijega domaćeg izraza. Nužni dio (tj. ono što pripada najbližim srođnicima bez obzira na oporuku) tako se na talijanskome naziva *legitima*<sup>74</sup> (od lat. *legitima portio*), a isti je termin iskorišten i u jednoj ispravi na hrvatskome<sup>75</sup>. Isto vrijedi i za različite nazive obveza koje je oporučitelj nalagao uz legat: *obligo*, *agravio* (*agravij*), *patto* (*pat*), *condizione* (*kondicion*) itd.<sup>76</sup> U suvremenome hrvatskom pravu takve se obveze nazivaju *nalozi i uvjeti*.<sup>77</sup>

### 3.3. Notarske formule

Notarska je djelatnost u srednjovjekovlju i novovjekovlju općenito podrazumijevala visok stupanj formulaičnosti te se dobrim dijelom sastojala od

<sup>65</sup> V. npr. Zakon o vlasništvu i drugim stvarnim pravima, *Narodne novine*, 91/96, 68/98, 137/99, 22/00, 73/00, 114/01, 79/06, 141/06, 146/08, 38/09, 153/09, 90/10, 143/12, 152/14, čl. 203.

<sup>66</sup> Isprava br. 5 u radu Eterović i Eterović 2012: 73: *samo da na uživan'je, a ne za lastovito te polovica kuće i blaga njoj na uživan'je* (istaknuo autor rada).

<sup>67</sup> *Usus* je također rimsko stvarno pravo s nešto užim sadržajem. Ovlašteniku toga prava, naime, dopuštena je samo uporaba određene stvari, ali načelno ne i ubiranje plodova (*fructus*). Više v. u Cardilli 2023: 1245–1246.

<sup>68</sup> Jedvaj 1971 – 1972: 485; Mažuranić 1922: 1533.

<sup>69</sup> Isprava br. 00018.

<sup>70</sup> Isprava br. 00021.

<sup>71</sup> Npr. u ispravi br. 00021: *il bene in Labineo* ili *il bene Drasiza* u ispravi br. 00023.

<sup>72</sup> Npr. *Svo ostalo blago ovdje zgora ponapred nepušćeno pušća zgora pisanem trim sinom* u ispravi br. 1 ili *da ovi svi tri razdele med sobun bratinski svu njega baščinu* u ispravi br. 2 u radu Eterović i Eterović 2012: 61–63.

<sup>73</sup> Više o tome u v. Held 2015: 564, bilj. 44 i 566, bilj. 56, s uputama na daljnju literaturu.

<sup>74</sup> Isprava br. 00021.

<sup>75</sup> Isprava br. 2 u radu Eterović i Eterović 2012: 63.

<sup>76</sup> Navedeni izrazi sveprisutni su u oporukama na talijanskome i na hrvatskom jeziku.

<sup>77</sup> V. npr. čl. 47 Zakona o nasljeđivanju.

„ukalupljivanja” želja i namjera stranke u postojeće pravne izraze i obrasce. U tome se smislu i kod pojedinih izraza može prepoznati preuzimanje – pa zatim eventualno i prevođenje (ili kalkiranje) – određenih sintagmi iz nekih predložaka (notarskih formulara, priručnika ili postojećih istovrsnih isprava). U tu skupinu ubrajala bi se, primjerice, i ranije analizirana sintagma kojom se imenovala sama isprava: *ultima volontà, testamento, e disposizione*, što je postalo, uz manji razmještaj, *zadnja volja, ordin i tištament*. U istu skupinu valjalo bi uvrstiti i izraze kojima su oporučitelji započinjali pojedine odredbe. Na talijanskome jeziku oni su tako glasili, primjerice, *item dice, e lascia*<sup>78</sup>, a na hrvatskome *za tem veli, i ordinuje da pušća*<sup>79</sup>, ili pak *item dice, ordina e vole* na talijanskome<sup>80</sup>, a *za tem veli i ordinuje i narejuje* na hrvatskome jeziku<sup>81</sup>.

U užemu smislu postoje samo dvije cjelovite notarske formule koje su koristili Anton Tomičić i Bartol Negovetić u oporukama koje su sastavljali: formula ubrojivosti na početku te kodicilarna klauzula na kraju. Navedene formule mogu se naći u svim ispravama koje sam u ovome tekstu uvrstio u (implicitne) nunkupativne oporuke<sup>82</sup>, odnosno, ne postoje jedino u dvama analiziranim brevijarijima<sup>83</sup>. Među objavljenim i transkribiranim oporukama na hrvatskome jeziku te se formule mogu naći samo u jednoj ispravi koju je sastavio Anton Tomičić.<sup>84</sup>

Na talijanskome jeziku formule ubrojivosti redovito sadržavaju napomenu o duševnome zdravlju i mogućnosti govora (*sano di mente, loquella*). U većini isprava dodana je i naznaka zdravih osjetila (*sensi*)<sup>85</sup>, tj. u jednome navratu izriječkom naznaka zdrava sluha (*udito*)<sup>86</sup>, a u drugome vida (*viso*)<sup>87</sup>. Za postojeće zdravlje u većini se isprava zahvaljuje Bogu (*per Iddio grazia*).<sup>88</sup> Razlozi i okolnosti oporučivanja samo se površno naznačuju, općenito (*indisposto in vita*)<sup>89</sup> ili s malo više detalja (*considerando la sua avanzata Eta, d'anni incirca 80, e la certezza della morte, tj. vodeći računa o svojoj poodmakloj dobi, otprilike 80 godina, i sigurnosti smrti*)<sup>90</sup>. Jedini primjer formule ubrojivosti iz oporuka na hrvatskome jeziku sadržava gotovo sve navedene elemente te glasi: *zdrav po*

<sup>78</sup> Npr. u ispravi br. 00015.

<sup>79</sup> Npr. isprava br. 2 u radu Eterović i Eterović 2012: 63.

<sup>80</sup> Isprava br. 00020.

<sup>81</sup> Npr. isprava br. 2 u radu Eterović i Eterović 2012: 63.

<sup>82</sup> Ranije spomenute prva i druga kategorija analiziranih isprava, tj. isprave br. 00011, 00014, 00015, 00016, 00018, 00019, 00020, 00021, 00022 i 00023.

<sup>83</sup> Tj. u ispravama br. 0006 i 00012.

<sup>84</sup> Isprava br. 2 u radu Eterović i Eterović 2012: 63.

<sup>85</sup> Isprave br. 00019, 00021 i 00022.

<sup>86</sup> Isprava br. 00015.

<sup>87</sup> Isprava br. 00023.

<sup>88</sup> Isprave br. 00014, 00015, 00018, 00019, 00021, 00022 i 00023.

<sup>89</sup> Npr. isprava br. 00011.

<sup>90</sup> Isprava br. 00022.

*miloste Božjoj, vida, sliha, razuma i govoren'ja, ale bolestan u životu.*<sup>91</sup> Anton Tomičić ovdje je najvjerojatnije doslovno preveo, tj. kalkirao najiscrpniju formulu ubrojivosti s talijanskoga na hrvatski jezik.

Kodicilarna klauzula u verzijama na talijanskome najprije sadržava izraz volje oporučitelja da pravni posao bude valjan kao oporuka u svim relevantnim detaljima.<sup>92</sup> U slučaju postojanja bilo kakva nedostatka (*qualche mancanza*)<sup>93</sup> upućuje da pravni posao ima vrijediti kao kodicil (*codicillo*) ili darovanje za slučaj smrti (*donazione causa mortis*). U dostupnoj hrvatskoj verziji kodicilarna klauzula glasi: *hoće da bude u svem i po svem uzderžan kako tištament, i ako ne bi mogal valjat kako tištament radi kakovoga pomankan'ja iliti solenitadi, hoće da valja kako kodicil iliti donation causa mortis takozvani*. I ovdje je, dakle, Anton Tomičić ponovno doslovno preveo formulu s talijanskoga. Može se uz to istaknuti i dodani izraz za nedostatak nekoga svečanog elemenata pravne forme (*solenitadi*) te korištenje latinskoga (a ne talijanskog) izraza za darovanje za slučaj smrti.<sup>94</sup>

#### 4. Zaključak

Analiza je ukazala na uklopljenost novovjekovnog oporučnog prava u Lovranu u europsko *ius commune*. Taj pravni korpus, dakako, nije bio svuda u potpunosti jednoobrazan te su diljem Europe postojale mjesne posebnosti unutar većih cjelina čiji su pravni poretki bili djelomično uvjetovani političkim i teritorijalnim ustrojem. Oblik analiziranih oporuka u tome je smislu bio uvjetovan povezanošću Lovranštine s habsburškom vlašću i Svetim Rimskim Carstvom, gdje je notarska djelatnost u promatranome razdoblju bila načelno i općenito uređena posebnim propisom (*Reichsnotariatsordnung*). Stoga ne iznenađuje da je kod većine analiziranih isprava bila riječ o oporukama sastavljenima pred notarom te zapečaćenima pred sedmero svjedoka. Riječ je, naime, o redovnu obliku oporuke u spomenutom propisu, a ujedno o obliku koji potječe još iz antičkoga rimskog prava.

Kada je riječ o strukturi i sadržaju, u oporukama je razvidna usklađenost s modelima koji postoje od razvijenoga srednjovjekovlja nadalje te su bili rašireni diljem Europe. Zbog korištenoga jezika u sadržajnome je smislu prepoznatljiva i poveznica s mletačkim pravnim elementom, što, s obzirom na teritorijalno okruženje, dakako, nimalo ne iznenađuje. Korištena pravna terminologija te notarske formule u tome su smislu usklađeni s oporukama pisanima diljem istočno-

<sup>91</sup> Isprava br. 2 u radu Eterović i Eterović 2012: 63.

<sup>92</sup> Npr. *tutta la forza, e vigore* u ispravi br. 00011, *in tutto, e per tutto* u ispravi br. 00020 ili *in tutti li suoi punti* u ispravi br. 00021.

<sup>93</sup> U ispravi br. 00015 *mancanza*.

<sup>94</sup> Tomičić inače koristi latinski (*causa mortis*) i u ispravama na talijanskome, no u ispravama iz istoga fonda drugi notari koriste i talijanski (npr. *donazione per cagione di morte* u ispravi br. 00027 ili *donazione per cagione della morte* u ispravi br. 00039).

jadranske obale u novovjekovlju. Korištenjem toga idioma, uostalom, kod niza pravnih instituta sasvim je očita poveznica s latinskom terminologijom rimskoga prava i odgovarajućim pravnim konceptima.

Posebno važnom smatram problematiku hrvatske pravne terminologije u (ranome) novovjekovlju. U razdoblju kad se vernakular afirmira diljem Europe, među ostalim, i u pravnome području, i u našim je krajevima bilo sve više isprava na hrvatskome jeziku. Lovranske oporuke na hrvatskome jeziku analizirane su na drugome mjestu. No, ova je analiza pružila priliku da se pravna terminologija i notarske formule koji se tamo nalaze na hrvatskome usporede sa svojim (po svemu sudeći) predloškom. Pritom mislim na okolnost da su isti notari sastavljali isprave i na hrvatskome i na talijanskome, ali da su u pogledu notarskih formulara i etablirane pravne terminologije (uostalom, i kada je riječ o pravnome obrazovanju) najvjerojatnije bili formirani u okviru latinskoga (i talijanskog) jezika. Za pravnu terminologiju na hrvatskome jeziku vjerojatno su se morali poslužiti uobičajenim izrazima iz svakodnevnoga govora i prakse (a ne i etabliranom i definiranom pravnom terminologijom) iako, naravno, nije isključeno da su imali uvide u, recimo, neke starije pravne isprave na hrvatskome jeziku. Kako bilo, analiza je ukazala na primjere korištenja izraza koji su nerijetko bili zabilježeni i drugdje te u ranijim razdobljima, od razvijenoga srednjeg vijeka nadalje. Neki od korištenih izraza, pak, postali su sastavnim dijelom suvremene hrvatske pravne terminologije.

Sve u svemu, ova analiza oporučnoga prava na području Lovranštine ukazala je na određene specifičnosti pravne povijesti toga kraja. Lovranski notarijat očito je bio na svojevrsnu sjecištu više donekle različitih pravnih tradicija iako sve one imaju snažne poveznice s tadašnjim općim europskim okvirom, odnosno, povezane su sa zajedničkim izvoristom – rimskim pravom. No, to je tako bilo posvuda u Europi: svaka manja cjelina na određeni je način „titrala” između mjesnih posebnosti i zajedničkoga okvira. Isticanjem nekih kontura i posebnosti Lovranštine u tome kontekstu, ona se lijepo uklopila u bogati mozaik koji sačinjava novovjekovno europsko *ius commune*.

## Izvori

1. Državni arhiv u Rijeci, HR-DARI, *Fond 41: Javni bilježnici Rijeke i okolice*, sv. 24 (1756. – 1796.).

## Propisi

1. „*Codice civile* – talijanski građanski zakonik, s posljednjim izmjenama od 25. ožujka 2025.”. 2025. URL: <https://www.altalex.com/documents/codici-altalex/2015/01/02/codice-civile> (16. travnja 2025.).
2. *Reichsnotariatsordnung* (RNO), preuzeto iz: Heinrich Christian von Senckenberg i Johann Jacob Schmauß (ur.). 1747. *Heiliges Römisches Reich: Neue und vollständigere Sammlung der Reichs-Abschiede, Zweyter Theil*. Franckfurt am Mayn:

Koch (preuzeto s: *Münchener Digitalisierungszentrum, Digitale Bibliothek*. URL: <https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb10492671?page=,1> (14. travnja 2025.)).

3. Zakon o nasljeđivanju, *Narodne novine*, 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, 33/15, 14/19.
4. Zakon o vlasništvu i drugim stvarnim pravima, *Narodne novine*, 91/96, 68/98, 137/99, 22/00, 73/00, 114/01, 79/06, 141/06, 146/08, 38/09, 153/09, 90/10, 143/12, 152/14.

## Literatura

1. Cardilli, Riccardo. 2023. „Nutzungsrechte (*usus fructus, usus, habitatio*)”. *Handbuch des Römischen Privatrechts, vol. I-III*. Ulrike Babusiaux i dr. (ur.). Tübingen: Mohr Siebeck, str. 1235–1247.
2. Coing, Helmut. 1985. *Europäisches Privatrecht. Band I: Älteres Gemeines Recht (1500 bis 1800)*. München: C. H. Beck.
3. Doričić, Robert; Ivana Eterović. 2014. „Antroponimija u ispravama lovransko-ga notarskog ureda iz druge polovice 18. stoljeća”. *Zbornik Lovranščine*, 3, str. 163–188.
4. Doričić, Robert; Ivana Eterović. 2016. „Teštamenti lovranskog notarijata – pogled u svakodnevicu Lovranštine druge polovice 18. stoljeća”. *Zbornik Lovranščine*, 4, str. 59–72.
5. Eterović, Igor; Ivana Eterović. 2012. „Devet oporuka iz lovranske kancelarije na hrvatskome jeziku iz 18. stoljeća pohranjenih u Državnome arhivu u Rijeci”. *Zbornik Lovranščine*, 2, str. 36–84.
6. Eterović, Igor; Ivana Eterović. 2013. „Devet lovranskih oporuka iz druge polovice 18. stoljeća: povijesna i jezična analiza”. *Histria*, 3, str. 61–97.
7. Eterović, Ivana; Juraj Matej Kovač (ur.). 2023. *Naručnik plebanušev, Senj 1507*. Zagreb: FF Press.
8. Grbavac, Branka. 2010. *Notarijat na istočnojadranskoj obali od druge polovine 12. do kraja 14. stoljeća*. Doktorski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet.
9. Held, Henrik-Riko. 2015. „Koncept imovine u rimskom pravu”. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 65, 3 – 4, str. 555–577.
10. Held, Henrik-Riko. 2023. „Testamentary law in late Medieval Dubrovnik. A case study of the testament of notary Thomasinus de Savere (1284)”. *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis / Revue d'Histoire du Droit / The Legal History Review*, 91, 3 – 4, str. 407–426.
11. Held, Henrik-Riko; Antonia Čikutović Ljuba. 2024. „Zlarinske glagoljske oporuke u kontekstu rimske pravne tradicije”. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 61, 2, str. 171–192.
12. Jansen, Nils. 2011. „Testamentary Formalities in Early Modern Europe”. *Comparative Succession Law, vol. I: Testamentary Formalities*. Kenneth G. C. Reid, Marius J. de Waal i Reinhard Zimmerman (ur.). Oxford: OUP, str. 27–50.

13. Jedvaj, Josip i dr. (ur.). 1962. – 1966. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, dio XVIII (I. taj – tustošija)*. Zagreb: JAZU.
14. Jedvaj, Josip i dr. (ur.). 1971. – 1972. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, dio XX (ustaraće – visokorođe)*. Zagreb: JAZU.
15. Kurelac, Iva. 2013. „Oporuka Fausta Vrančića iz ostavštine plemićke obitelji Draganić-Vrančić u Državnom arhivu u Rijeci”. *Croatica Christiana periodica*, 37, 71, str. 41–67.
16. Ladić, Zoran. 2012. *Last Will: Passport to Heaven*. Zagreb: Srednja Europa.
17. Maretić, Tomo (ur.). 1911. – 1916. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, dio VII (moračić – nepomiran)*. Zagreb: JAZU.
18. Margetić, Lujo. 1996. *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko i nasljedno pravo*. Zagreb: Narodne novine.
19. Mažuranić, Vladimir. 1914. *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik, sv. V (medar – odnud)*. Zagreb: JAZU.
20. Mažuranić, Vladimir. 1917. *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik, sv. VI (odoja – podići)*. Zagreb: JAZU.
21. Mažuranić, Vladimir. 1922. *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik, sv. X (talovac – žverce)*. Zagreb: JAZU.
22. Nežić, Ivana. 2019. „O toponimima u oporukama lovranskoga notarskog ureda iz druge polovice 18. stoljeća”. *Zbornik Lovranščine*, 6, str. 119–157.
23. Rossi, Giovanni. 2010. „Il testamento nel medioevo fra dottrina giuridica e prassi”. *Margini di libertà: testamenti femminili nel medioevo*. Maria Clara Rossi (ur.). Verona: Cierre edizioni, str. 45–70.
24. Rūfner, Thomas. 2011. „Testamentary Formalities in Roman Law”. *Comparative Succession Law, vol. I: Testamentary Formalities*. Kenneth G. C. Reid, Marius J. de Waal i Reinhard Zimmerman (ur.). Oxford: OUP, str. 1–26.
25. Rūfner, Thomas. 2023. „Das *testamentum per aes et libram* und andere Formen letztwilliger Verfügungen”. *Handbuch des Römischen Privatrechts, vol. I-III*. Ulrike Babusiaux i dr. (ur.). Tübingen: Mohr Siebeck, str. 518–553.
26. Sinisi, Lorenzo. 1997. *Formulari e cultura giuridica notarile nell'età moderna. L'esperienza genovese*. Milano: Giuffrè.
27. Sinisi, Lorenzo. 2016. „Una presenza costante: il testamento nei formulari notarili fra Medioevo ed età dei codici”. *Tradizione e modernità del diritto ereditario nella prassi notarile. Atti dei Convegni Roma, 18 marzo 2016 – Genova, 27 maggio 2016 Vicenza, 1 luglio 2016*. Milano: Gruppo 24 ore, str. 161–170.
28. Stein, Peter. 2007. *Rimsko pravo i Europa*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
29. Wendehorst, Christiane C. 2011. „Testamentary Formalities in Austria”. *Comparative Succession Law, vol. I: Testamentary Formalities*. Kenneth G. C. Reid, Marius J. de Waal i Reinhard Zimmerman (ur.). Oxford: OUP, str. 221–253.

## Summary

### LEGAL ANALYSIS OF SELECTED TESTAMENTS FROM THE 18TH CENTURY LOVRAN

The paper analyses selected testaments from Lovran held in the State Archives in Rijeka (HR-DARI-41) from a historical legal perspective. More precisely, it analyses twelve testaments from the second half of the 18th century drafted in Italian by notaries Anton Tomičić and Bartol Negovetić. The legal form of the testaments is analysed in the context of the Early Modern European *ius commune* of that time. Additionally, the structural and substantive characteristics of the wills are analysed. The terminology and notarial formulas used in these testaments are compared with the previously published and transcribed testaments in Croatian drafted by the same notaries.

Keywords: Lovran, 18th century, last will and testament, *ius commune*